

Eesti NSV Ministrite Nõukogu Riiklik Ehituskomitee
KULTUURIMÄLESTISTE
RIIKLIK PROJEKTEERIMISE INSTITUUT

ERA.T-76.1.11624

Objekt: Paide detailplaneerimine

MUINSUSKAITSEINSPEKTSIOONI
ARHIIIV
Nr. A - 1374

Sifr. nr.: 83224

Tellija: ENSV Ehituskomitee linnade ja maa-asulate planeerimise osakond

Teostaja: _____

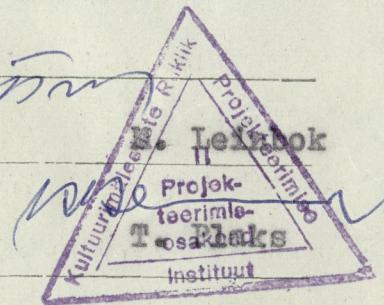
Paide linna areng

Köide U-I

Direktor

Peainsener

Osakonna
juhataja

Osakonna
peaархитект

Projekti
peainsener

Peaspetsialist

L.-H. Paiken

J. Kaljundi

TÖÖ KOOSSEIS

Paide vanalinna detailplaneerimine. I osa.

Uurimistööd

Köide I Paide linna areng

Köide II Paide ajaloolised linnaplaanid ja fotod

Köide III Paide vanalinna hoonestuse ja tänavavõrgu
väärtuste hindamine

II osa. Projekteerimistööd

Köide IV Paide vanalinna detailplaneerimisprojekt.

Seletuskiri

Köide V Paide vanalinna detailplaneerimisprojekt.

Graafiline osa

PAIDE LINNA ARENG

Autor: L. Kinnapu

Tallinn, 1984

SISUKORD**Sissejuhatus**

- I Paide varasem ajalugu
- II Paide 18. sajandil
- III Paide 19. sajandil
- IV Paide 20. sajandil
- V Ettepanekud
- VI Lisa
- VII Kasutatud allikkmaterjalide ja kirjanuse nimekiri
- VIII Linnaplaamide nimekiri

Sissejuhatus.

Käesoleva töö eesmärgiks on Paide linna asustusala arengujoonte väljaselgitamine, linnaplaani analüüs 17.-20. sajandini ning sellele toetudes soovituste andmine arhitektile-planeerijale vanalinna detailplaneerimise projekti koostamiseks. Töö käigus kasutati meie arhiivides ja muuseumides leiduvaid Paide plaane ning Vabariiklikus Restaureerimisvalitsuses ja Kultuurimälestiste RPI-s teostatud Paidet puudutavaid ajaloolisi uurimusi.¹ Paide ajaloolise keskuse piirid määratleti ning võeti riikliku kaitse alla 1973.a.² Põhjalikult on uuritud linna keskväljaku arhitektuuri ning tehtud ettepanekuid selle restaureerimiseks.³ Suureks abiks oli ajaloolase T.Veispaki ülevaade 17. saj

¹ H.Sirel. Paide ajalooline linnakeskus. Paide linnaehitusajalooline, arhitekturiajalooline ja kultuurilooline ülevaade muinsuskaitse aspektist. Tallinn, 1972, käsikiri KRPI arhiiv - P - 1428.

H.Sirel. Esialgsed ettepanekud Paide 18. ja 19. saj. ehitatud ajalooliste hoonete edaspidiseks kasutamiseks ning restaureerimiseks. Tallinn, 1972, KRPI arhiiv - P - 1582.

H.Sirel. Paide ajaloolise linnakeskuse osatähtsus linna üldises generaalplaanis. Tallinn, 1973, KRPI arhiiv P - 1804.

² Määrati kindlaks Eesti NSV MN määrusega nr. 93, 27. II 1973.a.

³ H.Sirel. Paide keskväljaku ajaloolis-arhitektuurne kujunemine ja hoonestuse arhitekturiajalooline ning kultuurilooline hinnang. Tallinn, 1967, KRPI arhiiv P - 819.

K.Aluve. Paide keskväljaku ja hoonestuse arhitektuurne kujunemine, hinnang ja ettepanekud restaureerimiseks. Tallinn, 1967, KRPI arhiiv - P - 820, P - 821.

H.Uprus. XVIII-XIX sajandi ehitusmälestised jutustavad Paidest ja maast tema ümber. - artiklite kogumik "Paide rajoonis". Tartu, 1972, lk. 150-153.

Paidest.⁴ Kuna ajaloolane H. Sirel on põhjalikult kirjeldanud Paide saatust mõjutanud ajaloosündmusi, siis käesolevas töös mainitakse neid minimaalselt, vaid ajaloolise tausta andmiseks.

Vähe on uuritud Paide ordulinnuse varemeid ning muldkindlustuste süsteemi. Käesoleval ajal on KRPI-s koostamisel linnuse ajalooline õiend, milles autor annab soovitusi ka Vallimäe territooriumi edaspidiseks kasutamiseks ning tõhusamaks sidumiseks linna eluga.

Käesoleva töö raames koguti kokku Paide vanalinna hoonete inventariseerimisplaanid ning teostati hoonestuse ja tänavatevõrgu hindamine.⁵ Koostati ka Paide ajalooliste fotode ja linnaplaanide kaust.⁶

⁴ T. Veispak. Paide linnaplaanist 17. sajandi lõpul. Käsikiri autori valduses.

⁵ Paide vanalinna detailplaneerimine. I osa. Köide III.

Paide vanalinna hoonestuse ja tänavavõrgu väärustute hindamine. Tallinn, 1984. KRPI-

⁶ Paide vanalinna detailplaneerimine. I osa. Köide III. Paide ajaloolised linnaplaanid ja fotod.

Tallinn, 1984. KRPI-

I peatükk.

PAIDE VARASEM AJALUGU

1265. aastal alustati ordumeister Konrad von Manderni initsiaaliivil Tallinna-Viljandi ühendustee äärde linnuse ehitamist. Linnuse asukohaks valiti "kõrgendik soos" Järvamaa piiri ääres.⁷ Paide (Wittenstein, Weissenstein) linnus oli Liivimaa Riimkroonika järgi üks tugevamaid.⁸ Varsti peale ordulinnuse asutamist tekkis selle lähedale asula, millele 1291.a. anti Riia linnaõigus.⁹ 13. sajand oli aeg, mil kogu Euroopas rajati hulgaliselt linnu, andes asulale juba sünnimomendil kätte linnaõiguse, keskaja ühe ihaldatuma privileegi.¹⁰

Paide paiknes soode ja metsade keskel künkal. Idast ja lõunast piiras linnakest soiste ja madalate kallastega Paide jõgi. Paide jäi Liivimaa lõunast põhja kulgeva tähtsa kaubatee äärde. Käsitöö ja kaubanduse arengut soodustas ka ümbruskonna talupoegade juurdevool linna kohtu- ja turupäevadel. Paide oli tihedalt seotud ordulinnusega saades turvalisust selle kaitsest ning varustades linnuse elanikke kõige vajalikuga.

Linnakese algterritooriumi suurus ei ole teada, samuti kuidas see maa-ala oli loodusel märgitud või piiratud. Kui looduslikud tõk-

⁷ P.Johansen. Paide linna asutamisest. - Õpetatud Eesti Seltsi toimetused XXX (1). Tartu, 1938, lk. 202.

⁸ Ditleb's von Alnpeke. Livländische Reimchronik... Scriptores rerum Livonicarum. Erster Band. Riga und Leipzig, 1853, s. 650.

⁹ P.Johansen, Tartu, 1938, lk. 203.

¹⁰ P.Härmson. Pärnu keskuse planeerimiskava kujunemine. - "Ehitus ja arhitektuur" nr. 3/1983, lk. 32-33.

ked ei suutnud kaitsta keskaegsete linnade julgeolekut oli kunstlike piirete loomine hädavajalik. Kuid linnade territooriumide määratlemine ja kaitsmine on olnud väga erinev.¹¹ Käesoleva ajani ei ole täpseid andmeid Paide linnakindlustuste olemasolu kohta. Nende kasuks on ot-sustatud põhiliselt hilisemate gravüüride järgi,¹² kus Paidet on kujutatud ümbritsetuna müüri, valli ja kraaviga. Kinnitavaid arhiiviandmeid ei ole leitud, arheoloogilisi kaevamisi teostatud ei ole. 17. sajandi lõpust pärinevatel Paide plaanidel¹³ markeerib vaid linna läänepiiri veega täidetud kraav.

Paide õitseajaks nii majanduslikust kui ka ehituslikust küljest olid Liivi sõja eelsed sajandid. A.W.Hupeli andmeil olnud tollases Paides koguni 360 maja.¹⁴ Ei ole teada millistele allikatele Hupel tugineb, kuid ilmselt on siin tegemist teatud liialdusega. Sellele viitab ka P.Ungern-Sternbergi poolt publitseeritud kruntide nimestik 1591. aastast, mis kajastab ka varasemat olukorda.¹⁵ 16. saj. lõpul,

¹¹ Vaata näiteks - C.Norberg - Schulz. *Genius Loci. Towards a Phenomenology of Architecture*. New York, 1980, p. 58-59.

¹² H.Sirel. Paide ajaloolise linnakeskuse osatähtsus linna üldises generaalplaanis, lk. 9-10.

¹³ RAKA, f. 1, n. 2 (c IV), s. 173.

RAM, f. 118, n. 1, s. 36.

¹⁴ A.W.Hupel. *Topographische Nachrichten von Lief - und Ehstland*. Bd. I, Riga, 1774, s. 369.

¹⁵ P.Ungern-Sternberg. Ein Beiträge zur Geschichte Weissensteins. - Beiträge zur Kunde Liv-, Est- und Kurlands. Bd. VII, Reval, 1912, s. 5.

peale Liivi sõda, oli Paide üsna purustatud ning elanikest tühjenedud - raekojast, pastoraadist, mõlemast koolist ja gildimajast olid järel ainult varemed, 48 erakrundist seisid 27 tühjadena.¹⁶

17. sajandi alguse Poola-Rootsi sõjas hävis seogi, mis oli Liivi sõjast järele jäänud. 1636.a. kustutati Paide linnus kindlustuste nimkirjast ning seal asunud Rootsi garnison viidi ära.¹⁷ Kui kuberner Philip Scheiding kinnitas 1640.a. siinsete elanike tarvis linnaelu reglementeeriva määrustiku (Ordnung), nimetab ta Paidet kui linnakest või alevikku (Stadtlein oder Weichbildt), mis möödunud sõjas täielikult laostus ning kuhu nüüd head inimesed on elama asunud.¹⁸ Ungern-Sternbergi andmeil oli 1641.a. veel 20 tühja majaaset.¹⁹

17. sajandi teisel poolel muutus linna arengule eriti pidurda-vaks juba 1636.a. toimunud läänistus, millega Paide kaotas kõik varasemad privileegid ja õigused. Esimesed läänihärrad Lennart ja Axel Torstenson olid linnakese elanike suhtes heatahtlikult meelestatud, kuid 1669.a. Mão mõisa koos Paidega ostnud Hans von Ferseni ning tema järglastega algasid paidelastel pikaajalised protsessid pealepandud maksude ja nende maavalduste liitmise pärast mõisa maadega.²⁰ Tülid mõisa ja Paide elanike vahel vaibusid alles 18. saj. lõpul, mil Paide sai kreisilinnaks.

¹⁶ P.Ungern-Sternberg. Reval, 1912, 3-4.

¹⁷ A.v.Gernet. Der Emancipationsstreit Weissensteins mit dem Gute Mexhof. Reval, 1885, s. 13.

¹⁸ RAKA, f. 862, n. 1, s. 750, l. 59 - T.Veispak, käsikiri, lk. 2.

¹⁹ P.Ungern-Sternberg, Reval, 1912, s. 4.

²⁰ A.Soom. Eesti väikesed sisemaalinnad ja alevikud 17. sajandil. Käsikiri. 1972, lk. 51-58.

Veidi põhjalikuma ettekujutuse saame 17. sajandi lõpu Paides. On säilinud kaks ²¹ plaani-skeemi - 1683.²² (plaan 1) ja 1692.²³ aastast (plaan 2) ning majaplatside in ^{T. Veiss pak} visitsioon 1698.a.-st.²⁴ Nende põhjal on koostatud linnakese plaani rekonstruktsioon (plaan 3).

17. sajandi lõpul koosnes linnakese territoorium kahest osast - linnuse lähemat ümbrust kutsuti Lossialevikuks (Schlosshackelwerck),²⁵ varem ka Rootsi alevikuks (Schwedische Hackelwerck).²⁶ Linnusest lõuna poole jääv Paide tuumik kandis Saksa aleviku (Deutzche Hackelwerck) nime. Piiriks kahe linnaosa vahel oli vallikraav, mis neid teatud määrat ka maaistikuliselt eraldas.²⁷ Ilmselt pärineb selline linna jagunemine kaheks osaks juba keskajast, mil Lossialevik kuulus Järva foogti ja Saksa alevik rae jurisdiktsiooni alla. Veel 17.saj. lõpul röhutatakse Lossi- ja Saksa aleviku piiri viimase elanike poolt.²⁸

²¹ Roots'i kuninglikus Sõjaarhiivis Stockholmis säilitatakse vähemalt 5 Paide plaani. - J.Kaljundi. Muinsuskaitse ajalugu Eestis. Tallinn, 1971, lk. 35. KRPI arhiiv.

²² S.Waxelbergi plaan. - RAM, f. 118, n. 1, s. 36. Vz22to täh. II.

²³ RAKA, f. 1, n. 2 (c IV), s. 173.

²⁴ RAKA, f. 3, n. 1, s. 455^c, l. 46-57. - selle koopia 1726.a. - T.Veiss pak, käzikiri, lk. 1.

²⁵ RAKA, f. 3, n. 1, s. 455^c, l. 51.

²⁶ RAKA, f. 1187, n. 2, s. 5167, l. 3. Roots'i aleviku nime tekkimist tuleb seostada Roots'i garnisoni viibimisega Paide linnuses 16. saj. lõpul ja 17. saj. esimestel aastakümnetel. - T.Veiss pak, käzikiri, lk. 2, 7.

²⁷ RAKA, f. 1187, n. 2, s. 5167, l. 3.

²⁸ RAKA, f. 3, n. 1, s. 455^c, l. 51. - See on ka mõistetav, sest Lossialevik kuulus vahetult linnuse maade hulka ja seega pärast läänistust 1636.a. ka Mäo mõisa alla.

Linna 1698.a. majaplatside inkvisitsiooni andmel oli Saksa alevikus 68 krunti. Lisades siia veel kiriku ja seegi alused maatükkid saaksimegi 70. Kuid nimetatud 68 krundist olid asustatud kõigest 37. Juurde võime arvata ka rehtedega hoonestatud krundid (Riegen Platz woranf eine Riege stehet). (Võis olla tegemist ka rehielamuga, mitte aga ainult rehetoast ja rehealusest koosneva rehega). Saaksime hoonestatud krunte koos reheplatsidega 42. Lisades juurde ka Lossialeviku asustatud krundid saame 52. Seega oli linnakese kahe aleviku 84 krundist hoonestatud vaid 52. (vaata plaan 3). Sellest nähtub, et hoonestatud krunte oli natukene rohkem kui elamiseks mitte kasutatavaid. Selle põhjuseks näib eeskõige elevat olnud elanike aktiivne tegevus agraarsfääris. Linnakese tühje krunte kasutati pöldudena.²⁹ Lisaks sellele oli elanikel kasutada nii pöllu-, heina- kui karjamaad väljaspool alevikku. Selline ulatuslik pöllumajanduslik tegevus käsitöö ja kaubitsemise körvalt oli küllaltki omane nii meil kui teiste maade tollaeagsetele väikelinnadele.

Kõige suuremaks maavalda jaks Paides oli kirik.³⁰ 1698.a. loenduse andmetel kuulus kirikule Saksa alevikus 33 krunti, peale selle veel pastoraat ja koolimaja Lossialevikus. Mõisa maavalduste tekkinne Saksa alevikus on vahetult seotud kuberner Bengt Horni resolutsiooniga 1672.a., mille põhjal tühjaks (s.o. pärijateta) jäänud majad

²⁹ Näiteks Lossialevikus oli mölder Tannhol kasutada olnud 4 krundist 3 pöllu all. Saksa alevikus aga pastori pöldude all mitmed hoonestamata krundid Viljandi tänaval ääres. RAKA, f. 3, n. 1, s. 455^c, l. 52-55. - T. Veiss/~~pak~~, käsikiri, lk. 5.

³⁰ Kiriku maavaldused koosnesid kahest osast. Ühe moodustasid pärusmaad (kirikumõis, pastori ja köstri maad), teise aga need krundid, mille üle kirikul oli vaid algomaniku õigus ning mis olid renditud elanikele. - J. Eelnurme. Paide Püha-Risti koguduse minevik. Paide, 1936, lk. 27-31.

ja platsid kuulusid mitte linna, vaid mõisa dispositsiooni alla.³¹
Ülejää nud krundid kuulusid linna elanike eravaldisesse.

Järgnevalt vaatleme lähemalt 17. saj. lõpuks välja kujunenud Paide asustusala, mis lubab teha mõningaid oletusi. keskaegse Paide plaani kohta. Linnusest lõuna poole jääva Saksa aleviku keskuse fikseerib ristküliku-kujuline väljak, kuhu suubuvad neli tänavat. Need tänavad on tekkinud vanade ühendusteede baasil - põhjast lõunasse Tallinn-Tartu ning läände Pärnu ja Viljandi. Peatänavaks on väljakult lõunasse kulgev Pikk tänav, sellest itta jääb Rüütli, läände Viljandi tänav. Ida-lääne suunalised kõrvalttänavad (Vee, Pärnu, Vainu) on veel nimeta.

Paide keskväljak, millel on ühtlasi turu- ja kirikuväljaku funktsioon, on väikese linnakese kohta suurte mõõtmetega. Keskajal oli väljak põhja suunas olnud veelgi pikem. Keskaja inimene vastandas ju meelsasti oma elamu suletuse ja ruumivähesuse linna väljakuruumi avarusele.³² Kui väljaku põhjaküljel seisnud kivikirik hävis 1573.a., siis ehitati uus puust kirik varemestest lõunasse, s.o. endisele platsile. Kuna väljakule suubusid sirged tänavad, siis laienes selle ruumimõju kaugemale - tänavatelt pidid avanema head vaated platsile. Enne Liivi ning Poola-Rootsi sõja purustusi asusid väljakу ääres linna tähtsamad hooned. Põhjakülje sulges kirik, mis pürgis kõrgusesesse. Kirik oli vaadeldav ning haaratav köigist väljakupunktidest. Pikk tänav laienes enne väljakule suubumist. 1692.a. ja 18. saj. plaanide järgi otsustades asus puukirik Pika tänaval joonel. Tänavalaiendust võib seletada parema vaate loomisega kirikule. Väljaku lõunaküljel asus kaev.

³¹ J. Eelnurme, *Paide 1936*, Tk. 30.

³² Л. Э. Бринкман. Площадь и монумент как проблема художественной формой. Москва, 1935, стр. 25.

Pikk tänav oli kahepoolse hoonestusega. Krundid olid ühtlase suurusega. Rüütli tänav oli läänepoolse hoonestusega, kinnistud olid väga pikeks venitatud, ulatudes jõeäärse soise alani. 17. saj. lõpul oli linn jõega seotud vaid linnuse ümbruses. Jõe ääres asusid seek ning kaks ristkülikukujulist (linaleo)tiiki. Lõunapool jäääb aga linna hoonestus jõesängist eemale, vahepealse ala moodustab seine karjamaa.

Linnuse lõunapoolse vallikraavi ääres paiknesid kolmel krundil rehed. Rüütli tänav, rehielamute ja kirikuaiia vahele jäi veel eba-määrase kujuga linnaruum, mida 1692.a. plaanil nimetatakse "vanaks harjutusplatsiks" (Gamla Drillplatz). Kirikust põhjas ja kirdes on linnaruum ebakorrapärane, hajunud. Palju on hoonestamata krunte, linn ei ole veel kosunud sõjapurustustest.

Paide linnatumik (Saksa alevik) oli põhiliselt regulaarse planeeringuga, enamus tänavaid ristus täisnurga all. Kas linnake kujundati selliselt juba 13. sajandi lõpul, ei või kindlalt võelda. Kuid on teada, et 13. sajandit iseloomustab kogu Euroopas sihikindel linnade rajamine regulaarse planeeringu alusel.³³ Ilmselt on Paide puul linna asukoha looduslikud ja geograafilised tingimused (kõrgendik soos, piirav jõgi) ning vanad ühendusteed, mis ristusid linna keskuses, ühtinud tolleaegsete linnaehitajate ideaalidega.

Linnusest lääne- ja põhjapoole jäääv Lossialevik oli teise struktuuriga. Krundid olid ebaregulaarse kujuga ning tunduvalt suuremad. Aleviku teed ei kandnud veel tänavate nime. Keskuseks oli pastoraat.³⁴ Lääne poolt töi pastoraadini Pärnu tee haru, hilisem Lai tänav. Ale-

³³ P.Härmon. Pärnu keskuse planeerimiskava kujunemine. - "Ehitus ja arhitektuur." nr. 3/1983, lk. 34.

³⁴ Pastoraat asus vaadeldaval krundil alates 1650.a.-st. 1703.a. kirikumõisa hooned hävisid, praegune pastoraat ehitati 1756.a. - J.Eelnurme, Paide, 1936, lk. 28.

vikku piiras vana Tallinna maantee. Väga püsivaks hooneks, mis on tänapäevalgi säilinud, on vesiveski linnuse kirdebastioni juures. Lossialevik on ebaregulaarse planeeringuga, kujunenud aegade jooksul ilma juhtiva linnaehitusliku kavata. Need linnakese kaks osa on veel 17. sajandi lõpul eraldatud kraaviga. Lossialevik kuulus peale 1636.a. läänistust koos linnusega Mäo mõisa alla. Linnaga liideti see ala ametlikult alles 18. saj. lõpul, mil muudeti ka planeeringut ühtlustades seda vana linnatuumikuga.

II peatükk.

PAIDE 18. SAJANDIL

Põhjasõda tõi Paidele täieliku hävingu - 1703.a. põletati linn maani maha. 18. sajandil oli Paide Mäo mõisa alluvuses, mõisamaad piirasid linnakese territooriumi. Asustusala laiendamiseks ei olnudki vajadust, sest linnake hakkas alles taastama oma hävinud struktuuri.

Esimene Põhjasõja järgne plaan³⁵ kajastab 1739.a. seisu (plaan 4). See on maamõötja S. Dobermanni poolt 1784.a. koostatud skemaatiline plaan, mis tugineb insener Gottschedti 1739.a. mõõdistustel. Hooneid on Saksa alevikus märgitud 28, Lossialevikus 10. Enamus krunte on hoonestamata.

Järgmine Paide plaan³⁶ on 1740. aastast. Kahjuks on see halvasti säilinud ning põhjalik eksplikatsioon ei ole loetav. Mõlemal plaanil on linnakese territooriumina märgitud vaid Saksa aleviku ala, tänavatevõrk ning kvartalid langevad kokku 1692.a. olukorraga. Kuid muudatusi on toiminud kinnistutega. On tekkinud suuri liitkrunte kahe või isegikolme naaberkrundi ühendamise teel. Krunte on 1740.a. märgitud 55, enamus hoonestamata. Arvatavasti kasutati tühje krunte pöllumajanduslikult.

³⁵ RAKA, f. 854, n. 4, s. q V - 115.

³⁶ RAKA, f. 854, n. 4, s. q V - 119^A, 1740.a. plaani koopia 1784. aastast.

Paide kirjelduses 1770. aastatest nimetab A.Hupel 40 puumaja ning kivihoonena üksnes pastoraadi.³⁷ 18. sajandi lõpukümnenditest on säilinud mitmed Paide plaanid, kaks neist aastast 1785³⁸ (plaan 5, lisa 1). Näeme, et alles 18. sajandi lõpul on linnake taastanud eelmise sajandi lõpuks (1692-1697) väljakujunenud struktuuri. Linna territoriaalset laienemist toimunud ei ole. 18. sajandi keskpaigast teadaolevad liitkrundid on jaotatud väiksemateks. Linnaruum on täitunud, vaid üksikud krundid on veel hoonestamata.

1785.a. plaanile märgitud 70 krundist kuulusid 36 kirikule, 15 Mäo mõisale, 17 eraisikutele ning 2 linnale.³⁹ Võib märgata esimest sammu linna arengus jõe suunas - jõekääru on tekkinud 3 uut krunti. Linnakest ümbritsesid põhjas, lõunas, läänes ja edelas Mäo mõisa pöllud. Linnale kuulus vaid jõeäärne soine ala idas. Linnaelanike pöllu- ja karjamaad asusid linnast küllalt kaugel - näiteks Mündi mõisa piiril lõunas või Kirna mõisa piiril edelas.

Paide hooned paiknesid põhja-lõuna suunaliste tänavate (Pikk, Rüütli, Viljandi) ääres, vaid üksikutel juhtudel krundisügavuses (plaan 5, krunt 18, 20). Ida-lääne suunalistele tänavatele reeglinäonned ei avanenud, erandiks vaid Pärnu tänaval alguse kinnistud ning kaarekujuulise Posti (Kingissepa) tänaval 3 krunti linnuse lõunaküljel.

Turuväljaku põhjakülge markeerib 1785.a. puukirik, kuigi 1771.a. alustati kivikiriku ehitamist keskaegse kiriku krundile. Uus luteri usu kirik valmis 1786.a. Kuni kivikiriku ehitamiseni oli Paide turuväljakul ca 200 aasta jooksul olnud peaaegu ruudu kuju. Seda toonitas

³⁷ A.Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland.

Erster Band. Riga, 1774, s. 370.

³⁸ RAKA, f. 2072, n. 2, s. 39, l. 1.

RAKA, f. 854, n. 4 (A-5), s. q V 114, eksplikatsiooniga.

³⁹ Samas.

kruntide tagasiaste väljaku lääneseinas. Vee tänavा joonel. Väljaku ida- ja läänekülg olid 1785.a. hoonestatud, lõunakülg aga avatud, sest kinnistu nr. 37 hoone asus Pika tänavा nurgal. Väljakuaärised krundid kuulusid ömblejale (26), kudujale (27), sadulsepale (28), riigiametnikule (22), parkalile (30), kaupmehele (31) ning nõunikule (33/38).

Turuväljakust põhja pool ja kirdes hajus linna regulaarne planeering. Kinnistud 13, 18, 20 ja 22 (kiriku esmavaldis) olid erineva suurusega ning asetsesid tagasiastetega tänavajoonest. Nende kruntide ja kiriku vahelle jäi hoonestamata ala, justkui väljakuruumi jätk. Linnaehituslik situatsioon korrapärasust peale kivikiriku valmimist, mil vabale alale rajati aed ning formeerus uus tänavajupike kirikust idas.

1785.a. laiendati Baltimaadele üleriigilised seadused administratiivkorra muutmise kohta. Paide kuulutati Eestimaa kubermangu ise-seisvaks kreisilinnaks. Linnaõigused taastati lõplikult 1789.a., mil määrati kindlaks ka uued piirid.⁴⁰ Need on kujutatud Paide 1790.a.⁴¹ ja 1797.a.⁴² (plaan 6) plaanidel.

Paide sai juurde linnuse ala, endise Lossialeviku (plaan 5, krundid 2, 4, 5, 7, b¹), linna territooriumil varem Mäo mõisale kuulunud krundid (13, 14, 16, 17, 26, 35, 40, 48, 57, 67, 71) ning Mäo mõisa põllud (a-5, a 7-9, a 11-17). Põldude ala oli mõeldud vajadusel ehituskruntideks jagada. Nähti ette linna laienemine põhiliselt edela suunas, kuid ka loodesse ja linnusest põhja poole (plaan 6, B).

⁴⁰ A.v.Gernet. Über die Geschichte Weissensteins. Reval, 1893.

⁴¹ RAKA, f. 2072, n. 2, s. 42, l. 1, valmistanud G.T.Krafft.

⁴² RAKA, f. 2072, n. 2, s. 44, l. 21.

Asehalduskord tõi kaasa ehitustegevuse tsentraliseerituse, mis tõttu Venemaal ametlikult soositud klassitsism sai juhtivaks ehitustiiliks meilgi. Kõige ilmsemalt nähtus see kubermanguarhitektile alutatud kroonuehitustes, kuid ka eraehitustes. Värskes kreisilinna-keses hoogustus ehitustegevus. Luteri usu kirik valmis 1786.a., samaaegselt rajati kreiskool ja magasiait.⁴³ 1789.a. valmis suur kahekorruseline ametiasutuste ja kohtuhooone.⁴⁴ Ehitis püstitati Eestimaa kreisilinnade jaoks koostatud tüppprojekti alusel ning mahutas kõik vajalikud ametiruumid. Nimetatud kivihooned ehitati vabadele kruntidele Tallinnasse viiva maantee äärde, mis hakkas neil aastail kujunema linnatänavaks. 1785.a. seisuga eksisteeris vaid 4 krunti tänaval lääne-ning üks idaservas. Kuid peale linna territooriumi laienemist põhja suunas ning uute hoonete rajamist formeerus Tallinna tänav Tallinna ja Laia tänav liitumiskohale pastoraadi, kohtuhooone ja magasiaida vahele jäi tänavalaiendus (vaata plaan 6). Tallinna tänav hüplev ehitusjoon tasandub järgmisel sajandil, mil reguleerub ka kinnistute asetus ning kuju.

18. sajandi lõpul toimusid muutused ka linnaväljakul - selle põhjasein sai uue, klassitsistlikele printsipiidele vastava ilme.⁴⁵ Kiriku torn ning peasissekäik paiknesid erinevalt traditsioonidest hoone lõounaküljel, väljaku pool. Väljakule avanes suurte ümarakaarakendega sümmeetiline fassaad. Kirik oli kahtlemata turuväljaku dominandiks. Väljaku lääne- ja idaküljel asúsid ühekorruselised poolkelpkatusega

⁴³ A.Nurga. Ehitusajalooline õiend Magasiaidale ja elamule. Tallinn, 1980, KRPI arhiiv - A - 466.

⁴⁴ Eesti arhitektuuri ajalugu. Tallinn, 1965, lk. 305.

⁴⁵ H.Uprus. XVIII-XIX sajandi ehitusmälestised jutustavad Paides ja maast tema ümber. - Artiklite kogumik "Paide rajoonis". Tartu, 1972, lk. 150-154.

puuhooned ning lõunakülg jäi veel avatuks.

Võib märkida veel linna laienemist 1797. aastaks paari krundi võrra piki Pärnu ja Pikka tänavat ning osaliselt hoonestatud kvartali teket pöllu asemele Pärnu - Suur-Aia - Aiavilja tänavate vahel.

Kuni 18. sajandi lõpuni oli loetav erinevus Paide kahe osa, Saksa ja Lossialeviku vahel. Linnatumiku regulaarselle planeeringule vastandus Vallimäest läände jääv linnaosa. Tallinna, Laia ja Väike-Aia tänavate äärised kinnistud olid ebakorrapärase kuju ning erineva suurusega. Hoonestatud krundid vaheldusid seal pöldudega.

III peatükk.

PAIDE 19. SAJANDIL

Suurem osa praeguse Paide vanematest väikeelamutest pärineb 19. sajandist. Linna ilmet kujundas oluliselt 19. saj. keskpaiga arhitektuur, mil hilisklassitsism ka väikemajadele oma pitseri vajutas. Madalat maja kattev kõrge poolkelpkatus (laastust või punasesest tellistest) valgete korstnate ja katseharjade ääristuses domineeris linnapildis. Sageli kuulus seesuguse hoone juurde sammastega portikusetaoline sissekäik, nikerdustega aknaraamistused ja uksetahvlid. Kohaliku tisleritöö erijooned andsid neile hoonetele Paidele iseloomuliku ilme.⁴⁶ J.Jung kirjeldab 19. saj. Paidet kui "kena ja lõbusat" linnaest, kus on "lahked ja laiad" tänavad ning hästi ruumikas kividega sillutatud turuplats.⁴⁷

19. sajandi Paidet võime vaadelda 1846.a.⁴⁸ ja 1848.a.⁴⁹ (plaan 7) linnaplaanide alusel. Need on koloreeritud plaanid, kus esmakordsest on märgitud terved arhitektuuriansamblid - s.t. ka kõrvallhooned. Paide kinnistud on 19. sajandi keskel veel suured, erinedes üksteisest just pikkuselt. Hooned on koondunud tänavale äärde ning grupeerunud väikese siseõue ümber. Kruntide põhiosa hõlmasid viljapuu- ja iluaiad. Kruntide tagaküljel hõoneid reeglinä ei olnud.

⁴⁶ H.Uprus. Artiklite kogumik "Paide rajoonis", lk. 154.

⁴⁷ J.Jung. Järva maa ja Paide lossi ja linna ajaloost. Tartu, 1879, lk. 26-27.

⁴⁸ RAKA, f. 2072, n. 2, s. 43, valmistanud Kubermangu maamõõtja J.H.Schmidt.

⁴⁹ RAKA, f. 2072, n. 2, s. 44, l. 1, autor J.H.Schmidt.

Selliselt erines Paide kinnistute ajalooline planeering näiteks Kingissepa omast, kus peahoone asus tänavा ääres, kõrvalhooned aga kundi sügavuses või sulgesid tagakülje.⁵⁰

18. sajandi lõpul Paidele eraldatud täisehitamiseks mõeldud maa järgi oleks võinud eeldada linna arengut eelkõige edela suunas. Tegelikult iseloomustas sajandivahetust ning 19. sajandi esimest poolt linnuse ümbruse ja muldkindlustuste ala kasutuselevõtt ning Tallinna tänavा pikenemine.

Juba 18. saj. lõpukümnenditeks oli formeerunud kahepoolsest hoonestatud Tallinna tänavा lõik turuväljakust Laia tänavani. 19. saj. I poolel areneb tänavा läänekülg pastoraadi ansamblist põhja suunas väikeste puumajade kvartalina. Ehitusjoon on seal taandunud nii tänavा kui ka krundipiirist. Ilmselt on lähtutud pastoraadi ja ametiasutuste hoone asendist. Kuid ka klassitsismiperioodi linnaehituse ideaaliks olid laiad ja sirged tänavad, mis võimaldasid häid vaateid.⁵¹

19. sajandit iseloomustab ajalooliste ehituste - kirikute, losside ja linnuste juurde haljasalade, parkide ja puiesteede rajamine või romantilise miljöö täiendamine uute ehitustega.⁵² Ka Paide linnuse muldkindlustuste ja vallikraavi alale tekivad 19. sajandi algul Veski, Parkali ja Valli tänavad. Veski tänav saab alguse Tallinna tänavalt ning suundub ida suunas linna vesiveskini. Tänavा äärde jääb

⁵⁰ L.Künnapu. Kingissepa (Kuressaare) linna areng. Kingissepa vanalinna detailplaneerimine. Köide II. Tallinn, 1980, lk. 31, KRPI - A - 440.

⁵¹ А.Э.Брункман. Москва, 1935, cmy. 224, 240.

⁵² L.Grote. Deutsche Stadt im 19. Jahrhundert. Stadtplanung und Bangestaltung im industriellen Zeitalter. München, 1974, s. 58.

vaid paar hoonestatud krunti, põhilise ala täidavad põllud ning tütarlaste kooli aed. Parkali tänav kulges loogeldes Veski juurest lõuna suunas surutuna linnuse ja jõe vahel. Krundid kulgesid siin jõeni, väikesed puumajakesi ümbritsesid põllud. Sajandi keskpaigaks ulatus see tugeva agraarse ilmega tänavakene kuni Vee tänavaa jooneni. Valli tänav linnuse lõunaküljel oli kaarekujuline.

Vaadeldud linnajaos mõjutasid looduslikud tingimused ning koha omapära tugevalt kinnistute ja hoonestuse kujunemist. Ringtänavad ümber Vallimäe moodustasid kõige romantilisema ning looduslähedasema ala Paides. Tänavajoon oli siin looklev, kinnistud erineva suuruse ja kujuga ning hooned paiknesid eri joonel. Nende tänavate aguli-miljöö väheneb 19. saj. lõpul ning 20. saj. algul, kui rajatakse mõned ühkemad kivihooned.

Oluliselt olid 19. saj. keskpaigaks muutunud Väike-Aia ja Suur-Aia (enne Viljandi) tänavate krundid ning tihenenud hoonestus. Tänavate lääneseinas vaheldusid ühekorruselised puumajad, tarad, õuevärvad. Idaseina moodustasid aga Tallinna ja Pika tänavakainnistute aiad. Väike-Aia tänaval asusid vaeslaste maja (9) ning köstri elamu (B'). Neile tänavaille andis omapära just rohke haljustus.

Rüütli (Järvekülg) tänav säilitas rangelt ühepoolse hoonestuse, lääneseina moodustasid vaid Pika tänavaa kruntide aiad. Rüütli tänavakainnistud olid pikimad linnas, nende jõepoolsed alad olid osaliselt kasutusel põldudena.

Oluliselt muutus Paide keskväljaku ilme - 19.saj. esimestel aastakümnetel hoonestati selle lõunakülg. Väljaku äärde ehitati ühekorruseline kivist elumaja ning etteastega tänavajoonest ühekorruseline puuhoone. Sajandi keskel ehitati see puumaja ning Pika tänavaa nurga maja ümber kaubahooviks.⁵³ Luteri usu kirik väljaku põhjaseinas põles

⁵³ RAKA, f. 33, n. 3, s. 177, l. 142 - projekt 1849.a.

1845.a. ning taastati 1847/1848.a.⁵⁴ Kiriku taha oli rajatud aed.

Poides nagu teisteski ajaloolistes vanalinnades toimus klassitsismiperioodil rohkem ümberehitusi kui kunagi varem. Üürikorterite vajadusest suurendati ja moderniseeriti hooneid, ehitati juurde öuemaju. Vanalinnas säilis küll põhiliselt endine hoonestusstruktuur, kuid maju ilmestasid uued, klassitsistlikud detailid. Ka Paide turuväljaku ida- ja lääneseina hoonetel teostati 19. saj. keskpaigas mitmeid ümberehitusi.⁵⁵ Iseloomulikuks kujunes pilastritega rütmistatud fassaad. Kuid kõige olulisemaks linna keskväljaku hoonestuse arengus tuleb lugeda väljaku lõunaseina sulgemist. 19. saj. erimesel veerandil.

19. sajandi teisel pool kasvas Paide elanike arv tunduvalt. 1783.a. oli 440, 1781.a. 1718, aga 1897.a. juba 2509 elanikku.⁵⁶ Rööbiti elanikkonna kasvuga suurennes ka koduloomade arv. 1881.a. loendati linnas 534 kodulooma.⁵⁷ Paide säilitas tugeva agraarse alatooni, sest linnal puudusid suuremad tööstusettevõtted. Käsitöökodasid tegutses linnas 47, neist olulisemad olid Leinbergi puutöökoda, Tilli metallitöökoda, Schieferi sepikoda, Ammoni ja Kotenbergi kullassepatöökojad.⁵⁸

Paide territoorium 1890.a. oli 656,6 ha. Sellest kuulus 298,3 ha eraomanikele. Ehitusalust pinda oli ainult 56,8 ha, hooneid 212. Linnas oli 16 tänavat, kõik halvasti sillutatud.⁵⁹

⁵⁴ J.Jung. Tartu, 1879, lk. 26

⁵⁵ Vaata - Paide 21. Juuli väljak nr. 18 asuva hoone eritingimused. Tallinn, 1978, KRPI arhiiv P - 3486.

⁵⁶ ENE, 5. köide. Tallinn, 1973, lk. 551.

⁵⁷ R.Pullat. Eesti linnad ja linlased 18. sajandi lõpust 1917. aastani. Tallinn, 1972, lk. 34.

⁵⁸ Samas, lk. 31.

⁵⁹ RAKA, f. 41, n. 1, s. 189, l. 45-50.

Paidel ei olnud tööstuslikku tähtsust. Linnake oli vaid Järvamaa administratiivne keskus ja kolme lähikihelkonna, s.o. Paide - Anna, Türi ja Peetri kaubanduslik tsentrum. Paide lähim raudteejaam Rakke asus umbes 40 km kaugusel. Suurematest keskustest kaugel, oli Paide eraldatud ja vaikne linnake.

Suuremateks sündmusteks linnakese elus olid lina- ja hobuseeladad, mida korraldati 6 korda aastas. Kõige elavam oli 16.-17. detsembri oma, kuhu kogunes kuni 10 000 inimest.⁶⁰ Laadaplots asus linna kaguservas jõe ääres karjamaal.

19. sajandil ei toimunud Poides eriti olulisi linnaehituslikke muudatusi. Levis sajandite jooksul väljakujunenud ühekorruselise elamu tüüp, mis erinesid vaid detailide poolest. 19. saj. lõpuks oli Paidas asustusala arenenud loogiliselt ning peaaegu sümmeetriliselt põhja-lõuna ning ida-lääne suunas linna tsentrumist, turuväljakust, võrdsetele kaugustele.

⁶⁰ E.Koppel. Paide. Tallinn, 1965, lk.

IV peatükk.

PAIDE 20. SAJANDIL

Paide asustusala arengule 20. sajandil andis suuna kitsarööpmelise raudtee rajamine 1900. aastal. Jaamakompleks ehitati linna läänepoolsele äärealale Pärnu tänavast lõunasse.⁶¹ Raudtee soodustas ka linnakese majanduslikku elavnemist. 1918.a. ehitati veel Paide-Tamsalu raudteelöik.

Paide 1900.a. skemaatilisele plaanile⁶² (plaan 8) on märgitud vaid linna tänavatevõrk ning tähtsamad hooned. Tänavaid oli 16 - Tallinna, Pikk, Rüütli, Väike-Aia, Suur-Aia, Pärnu, Lai, Kitsas, Veski, Posti, Vee, Vainu, Karja, Rohu, Parkali ja Valli. Jaamakompleksi territoorium oli veel linnaga ühendamata, liiklus toimus mööda Pärnu tänavat. Ühendusteed jaama ja linna vahel planeeriti järgnevail aastail

Paide territoorium 1910.a. oli 518 ha suur, tänavaid oli 19 (4,8 km), hooneid 312. Linnakesel puudus veevärk ja kanalisatsioon.⁶³

Sajandivahetuse sel hakati linna heakorrastusele pöörama suuremat tähelepanu. Oluliseks panuseks oli Vallimäe korrastamine ja Pika Hermanni torni restaureerimine arhitekt W. Neumann projekti alusel 1895-

⁶¹ Raudtee maa-ala üldplaan - PM f. 1819, s. 171 ja s. 341.

⁶² PM, f. 1819, s. 334, valmistanud maamõõtja O. Limberg.

⁶³ R. Pullat. Tallinn, 1972, lk. 32.

1897.a.⁶⁴ Vallimäe eksootilis-romantilist atmosfääri röhutas ka sinna sajandivahetusel ehitatud paviljon-restoran. 1910.a. planeeris F.Winkler Peetri pargi linna äärealale Pärnu tänav ja raudtee vahelle.⁶⁵ Paides tegutses linnaaednik ning kaks pargivalvurit.⁶⁶ Neil aastail istutati kaseallee Tallinna ning pärnaallee Pärnu tänav äärde, sillutati ja parandati tänavaid ning seati sisse valgustus - 50 petrooleumilaternat.⁶⁷

1912.a. ehitati Paidesse esimene suurem tööstusettevõte tuletikuvabrik "Baltika". Pärnu tänavalt viis vabrikuni Heina tänav (vaata plaan⁶⁸ 9). Samas rajoonis Telliskivi tänav ääres tegutses tellisevabrik. Nimetatud ettevõtete ning raudteejaama tehniliste hoonete ümbrusesse hakkas kujunema Paide tööstusrajoon, mis jäi vanalinnast soodasse kaugusesse.

Sajandi algaastaid iseloomustas hoogne ehitustegevus ka vanalinnas. 1908.a. valmisid kaks kahekorruselist punasest tellisest koolimaja - tütarlaste gümnaasium Posti (Kingissepa) tänaval ning Saksa gümnaasium⁶⁹ Pärnu tänav ääres. 1906.a. ehitati kivist tuletörjedepoo⁷⁰ Laiale tänavale, laiendati Väike-Aia tänavhaiglat uue hoonesse.

⁶⁴ A.Tuulse. Die Burgen in Estland und Letland. Dorpat. 1942, s. 181; V.Raam. Järvamaa keskaeg arhitektuurialoolase pilguga - artiklite kogumik "Paide rajoonis", lk. 126.

⁶⁵ Pargi projekt kahel lehel - PM, f. 1819, s. 340.

⁶⁶ RAKA, f. 3068, n. 1, s. 131, l. 22.

⁶⁷ Linna valgustuse skeem 1910.a. - PM, f. 1819, s. 338.

⁶⁸ PM, f. 1819, s. 335.

⁶⁹ RAM, f. 96, n. 1, s. 21, projekteeris arhitekt Jacoby.

⁷⁰ PM, f. 1819, s. 103.

ga⁷¹ ning 1907.a. rajati linnuse edelabastioni juurde vallikraavi historitsistik laohoone hobusetallidega.

Linna lõunapiirile Müindi tänavale äärde ehitati 1901.a. tapamaja.⁷² Veski tänaval asus poolkäsítöönduslik ölevabrik ning Vee tänavale pikendusel jõe ääres meierei. Eeslinn arenes Laiast tänavast põhja ja loode suunas, endise Kureküla maal, kuhu tekkisid Tiigi ja Kure tänavad. Asustus oli arenenud ka üle Paide jõe ida suunas, kuhu tekkis paralleelselt jõega Jõe tänav.

1920.a. oli Paide pindala 492,3 hektarit. 1930.a. laiendati linna administratiivpiirkonda 944,2 hektarini⁷³ (plaan 11) riigi tagavara-maade arvel. 1926.a. oli linnas 38 tänavat (plaan 10⁷⁴). 1934.a. loendati Paides 539 maja, neist 381 ühe-, 109 poolteise- ja 48 kahekorruselist.⁷⁵ Rahvaarv oli 1922.a. 2980, 1934.a. aga juba 3285 elanikku.⁷⁶

Kodanlikul perioodil arenes peamiselt individuaalehitus. 1920.a. planeeris tolleaegne Paide linnapea E. Burfeldt Pärnu tänavale äärde eramurajooni,⁷⁷ mida hakati teostama järgnevail aastail. Krunte anti välja ka Laia ning Lembitu tänavate äärde. 1936-1937.a. planeeriti ja rajati Lembitu park Pärnu-Aiavilja-Laia tänavate vahelisse kvartalisse

⁷¹ PM, f. 1819, s. 326, projekteeris arhitekt N. Nord.

⁷² PM, f. 1819, s. 121 ja 326 - tüüpprojekti töötas ümber J. Mamberg.

⁷³ PM, f. 1819, s. 339, "Eesti statistika", 1936, nr. 173 (4), lk. 170.

⁷⁴ Järvamaa tähtraamat 1926, Paide, 1926, lk. 47.

⁷⁵ V. Krabi. Paide. Paide, 1938, lk. 3.

⁷⁶ ENE, 5. köide. Tallinn, 1973, lk. 552.

⁷⁷ H. Sirel. Paide ajalooline linnakeskus. Köide A. Tallinn, 1972, lk. 26.

(vaata plaan 12⁷⁸).

1920. ja 1930. aastatel teostati hulgaliselt väikesemahulisi ümber- ja juurdeehitusi ka Paide vanalinnas.⁷⁹ Nimetama peaks rae-koja ümberehitust kahekorruseliseks juugenddekooriga hooneks. Huvi-tav on märkida, et kinnistute struktuur kesklinnas jäi endiseks, krun-te reeglina ei jaotatud, ümber. Väikesed puumajakesed, mida aegade jooksul oli korduvalt ümber ehitatud, paiknesid tihedalt tänavate ää-res moodustades ansambleid. Paide säilitas väikelinnale omase aguli-miljöö.

Suures Isamaasõjas jäi Paide lahingutest eemale ja sai vähe kan-natada. 1946.-1949.a. koostati Tallinnas Arhitektuuri Projekteerimi-se-Planeerimise keskuses Paide planeering⁸⁰ (plaan 13), millega anti suund linna arenguks 5000 elanikuga keskuseks. 1945.a. oli Paides 3535 elanikku, territoorium umbes 940 hektarit. Linna tähtsus Eesti NSV linnade seas oli välja kujunemata, temaga võistlesid kaks sama maakonna asulat Türi ja Järva-Jaani. Paides oli 23 väiksemat tööstus-ettevõtet, kuid planeeriti suuremate, vabariikliku tähtsusega töös-tuste sissetoomine linna.

1949.a. planeeringu autorite arvates iseloomustas Paide juhus-likkus tänavatevõrgu ja kruntide jaotuses ning avalike roheliste ala-de vähesus. Neid vigu püüti lahendusega parandada (vaata plaan 13). Tänavatevörku muudeti vähem hoonestatud või hoonestamata elamurajooni-des. Linna lõunaosas parandati Suur-Aia, Aiavilja ja Heina tänavा

⁷⁸ Paide linna kruntide üldskeem. Koostanud 1931.-1934.a. mõõt-miste andmetel J. Kääpari 1959.a.

⁷⁹ Vaata projekte - PM, f. 1819.

⁸⁰ Paide linna üldplaani skeem. Seletuskiri ja plaan 1:5000. Tal- linn, 1949.a. Šifr 12 - 1945. Projekti autor A. Käsper, juhataja A. Vol- berg.

joont Pika tänavu järgi. Regulaarseks, täisnurga all ristuvaks planeeriti Pärnu tänavast põhja jäävad elamurajoonid. Positiivselt tuleb hinnata tänavalaiendustega väikeste väljakute projekteerimist, mis aitasid ilmestada tänavafronti. Linna tsentrum jäeti keskväljakule, kuid nähti ette väljaku ning Pärnu tänavu hoonestamine 2-3-kordsete kommunalehitustega. Uus turuplats paigutati Aiavilja tänavu äärde, kus oli hea ühendus eramurajoonide, raudtee ja liiklusmagistraaliga. Kultuurikeskus rahvamajaga planeeriti Lembitu parki. Raudteejaama läheduses asunud tööstusrajoon säilitati linnaelu mittehäiriva tööstuse alana. Häirivate tööstuste rajoon planeeriti Tallinna mnt. äärde linna piiridest välja. Suurt tähelepanu pöörati linna haljastusele. Kesk-pargina säilitati Lembitu park, uusi haljasalasid nähti ette jaama ümbrusesse. Tänapäeval, mil kaootiline vabaplaneering on end kompromiteerinud, tuleb eriti hinnata Paide 1949.a. planeerimiskava taotlust linnaruumi taastamiseks, haljastuse linnalikuks organiseerimiseks ning tänavavõrgu geometriseerimist uutes rajoonides.

1950.a. muudeti Paide rajooni keskuseks. Algas linna kiirem areng. 1957.a. koostati "Eesti Projektis" Paide elamuehitamise paigutamise skeem, 1958.a. Paide generaalplaan⁸¹ (arhitekt R.Raidna) ja 1959.a. Paide uue keskuse detailplaneerimise projekt (arhitekt R.Raidna). 1950-ndate lõpul ja 1960-ndate algul hoogustus elamuehitus. Osaliselt ehitati suuremahulised elamud vanalinna seni hoonestamata aladele, ajalooliste kinnistute tagakülgedele, näiteks Järvekülg ja Vainu tänavatele. Kuid väga suurt kahju, mis on võrreldav näiteks Põhjasöja hävinguga, tekitas Paidele 1960-ndatel ja 1970-ndatel aastatel levinud skemaatiline vabaplaneering. Teostati suuremahuliste hoonete julm interventsiion vanalinna. Turuväljaku äärde rajati 1967.a. kolmekorruse-

⁸¹ A-434-61 - RPI "Eesti Projekti" arhiiv.

line söökla-restoran, Väike-Aia tänavale 1966.-1967.a. neljakorruse-line elamu ning kahekorruseline ühiskondlik hoone, Vainu ja Pika tänavale nurgale pangahoone, Vee ja Järvekülgvi nurgale apteek-ladu, Pika-le tänavale keemiline puastus. Nimetatud majad ei arvesta Paide tänavate ajaloolise ehitusjoonega, nende arhitektuurne lahendus ei otsi sidet Paide varasema ehituskunstiga - need on võõrad sissetungijad.

1967.-1969.a. koostati RPI "Eesti Projektis" Paide keskväljaku detailplaneering,⁸² millega keskus viidi keskväljakult ära Tallinna-Pärnu-Laia tänavate vahelisele alale. Selle projekti alusel ehitati vaid veetorn-elamu Pärnu tänaval. 1975.a. koostati RPI "Eesti Projektis" Paide generaalplaani korrektuur.⁸³ Selle lahendusega muudeti Pärnu tänav linna peatänavaks. Tänaval aktiivsem tsoon jäi turuväljakuks keskpargini, kuhu paigutati kaubandus-teeninduskeskus. Ebaõnnestunuks tuleb lugeda Vallimäest põhja ja kirdesse jäävate alade planeerimist kolme kuni viiekordsete hooneteega elamurajooniks.

⁸² RPI "Eesti Projekti" arhiiv, A-604, arhitekt H.Sepp.

⁸³ RPI "Eesti Projekti" arhiiv, A-751, arhitekt R.Riitsaar.

V peatükk.

ETTEPANEKUD.

Paide vanalinna ilmet on oluliselt mõjutanud läbimõtlematult paigutatud uushooned ning ka industrialiseerimine. Ajaloolises täna-vafrondis vahelduvad vanad puumajad nende suhtes ebamastaapsete uus-hoonetega, linna siluetis mängivad määrvat osa katlamajade korstnad. Jälgides linnaplaanide abil Paide kinnistute struktuuri selgub, et vaid üksikud krundid on säilinud 17. sajandi lõpust teadaoleval kujul. 18. või 19. sajandil rajatud puuhooned on aga aegade jooksul korduvalt ümber ehitatud ning kaotanud esialgse ilme ning sageli ka head proporsioonid. Paide ajaloolise linnaruumi seisukohalt omab põhiväärtust just muutumatult säilinud tänavatevõrk.

Paide vanalinna planeerimiskava koostamisel tuleb arvestada pärast sõjaaegsete ehitiste suure hulgaga kaitsetsoonis, mitte aga ideaal-olukorraga. Vana kinnistustruktuuri ei ole enam võimalik taastada. Et Paide hoonestuses tekkinud kontrastsituatsioone leeendada, luua ühtset tervikut, tuleb arvestada nii ajaloolise pärandiga kui ka 60. ja 70. aastate modernistliku arhitektuuri kogemusega - tuleb ühendada kaks kardinaalsest erinevat linnaruumi käsitlust. See nõub andeka kujundaja tundlikku intuitsiooni ja ajaloolise analüüsni sünteesi. Eilse-tänase-homse suhe arhitektuuris on väga komplitseeritud, seda peab tunnetama ühtse vitaalse süsteemina.

Paide vanalinna hoonete vaheline ruum on praegu avatud, võimaldades vaateid korrastamata hoovidesse. Tuleb taastada hoonetega sobivad tarad-piirded ning värvavad, tüüpmajade vahel vöiks rajada hekke.

Tänavseinas peaksid lisaks hoonetele mängima vääriskat rolli ka piirded ja väravad. Ajaloolistel tänavatel, kus uued hooned ei asu vanal ehitusjoonel, peaks endist ehitusjoont markeerima tugeva haljastusega, kasvõi kahekordse puudereaga.

Eriti avatud ja alasti on luteriusu kiriku krunt. Avalikud käimlad kiriku aias tuleks mujale paigutada ning rajada ühiskondlik haljasala, mis osaliselt haaraks ka praegust parklat. Haljasala tuleks piirata heki või paekivist ja metallist piirdega (vaata piiret kiriku ees).

Et vähendada turuväljaku ääres asuva söökla-restorani ruumilist mõju, võiks ajaloolist ehitusjoont markeerida puidust sammaskäigu-katusealusega (inspiratsiooniallikaks samas asuv kaubahoov), mis algaks 21. Juuli tän. 18 juurest, kulgeks restorani eest läbi ning moodustades nurgalahenduse liituks restoraniga. Sellised katusealused õigustavad end meie vihmarohtkes kliimas täiesti.

1920.a. või 1930.a. turuväljaku keskele rajatud haljasala lõhub väljaku ruumimõju. Tulevikus oleks soovitav see kaotada, et tõuseks paremini esile kiriku ning väljaku külgeint arhitektuur.

Kuni 19. sajandi lõpukümnenditeeni olid Paide põhja-lõuna suunaliised tänavad põhiliselt ühepoolse hoonestusega (erandiks Pikk ja Tallinna), teise tänavakülje moodustasid aiad. Tänaseks on kõik tänavad hoonestatud kahepoolset, kusjuures on tekkinud palju häirivaid tühimikke. Säilitades kruntide haljastust, tuleks tühimikke täita ümbritsevat arhitektuurset välja arvestavate majadega.

Paide vanalinnas paikneb tänavaaärsete hoonete taga krundisiiga-vuses hulgaliselt kuurikesi. Nende arvu peaks vähendama, välimust korrastama ja ühtlustama.

Ordulinnuse varemed annavad Paidele juurde väärikust, Vallimägi ongi kujunenud linnakese sümboliks. 19. saj. algul tekkisid vallikraa-

vide asemele tänavad, mis olid lookleva, looduslähedase joonega. Vallimäe ümbrus jöega oli linna kõige romantilisemaks alaks. Tänapäeval on jõgi uude sängi juhitud ning Parkali ja Veski tänavate hoonestus jäänud igavaks ja halliks. Nende tänavate äärsed hooned võiks rekonstrueerida pakkudes neile õilsamaid funktsioone.

1983.a. projekteeriti Valli tänav ja Vallimäe vahel Paide lavalava. 1984.a. on KRPI-s koostamisel Vene kiriku rekonstruktsiooniprojekt perioodiliste näituste ja kontsertide tarbeks. Seega kavatsetakse Vallimäe ümbrusesse rajade linna ühte kultuurikeskust. Soovitame seda täiendada veskimuuseumiga ajaloolises veskihoones Parkali tän. 4. Vesiveski on üks Paide vanemaid hooneid ning säilitanud algse funktsiooni ning töökorras sisseseade tänaseni. Vallimäe lähedusse jääb ka huvitava arhitektuuriga hoone, Tallinna tänav 9, mis vääriks üldkasutatavat funktsiooni. Soovitaksime hoone rekonstruktsiooni näiteks linnamuuseumi ning väikeste kunstinaidustete tarbeks. Parkali tän. 18 hoone sobiks aga hotelliks või pansionaadiks.

Järvekülg tänava mitmes puumajas asuvad lastesõimed ja -aiad. Seda arvestades võiks rekonstruktsioonida Paide REV-i tööstushooned Parkali tn. 18 öuel (REV viakse perspektiivselt välja 1986.a.) kooliealiste laste keskuseks, kus töötaksid mitmesugused huvialalingid, asuksid pioneerida ning oktoobrilaste asutused. Nimetatud lastekeskuse kõrvale jäätmale võiks luua laste spordi- ja puhkebaasi.

Kaitsetsooni jäävate paneelmajade fassaade võiks ilmestada ulatuslikult ronitaimedega (eriti soovitav apteekide lao juures) või teatud aktsentidena kasutada super-graafikat.

Paide on 20. sajandi teisel poolel suures osas kaotanud oma ajalooliselt kujunenud näo, ainult sellele linnale omase Genius Loci. Linna on kujunenud domineerivaks vaid puhtutilitaarsed väärtsused. Tuleb püüda taasluua ja arendada ka linnakese esteetilisi ja eetilisi väärtsusi ning seda tehes aktsepteerida linna arhitektuuri-ajaloolist pärandit.

VI. Lissa 1

RAKA, f. 2072, n. 2, s. 39, l. 1.

Geometrische Charte von der Kreisstadt Weissenstein. Den
13-ten Junius 1785. Gottfried Tobias Krafft, Weissenstein-
scher Kreiss Revisor.

1. Das alte Schloss und Platz gehörte nach Mexhoff.
2. Herr Baron und Kreis-Richter Uxküll Güldenband bebauten Platz noch Mexhoff gehörig.
3. Das Weissenstein Pastoraths Platz.
4. Frau Suveren Wohnhaus nach Mexhoff.
5. Herr Fahn-Schmid Beulich bebaute Platz nach Mexhoff gehörig.
6. Das Küsters Weck Wohn-Platz.
7. Tischler Linde bebauter Platz nach Mexhoff gehörig.
8. Herr Land-Rath Baronoff Erbplatz zahlt aber der Kirche jährlich 60 kop. Zinse.
9. Cremers Erben zugehöriger Rigen Platz gehört der Kirche.
10. Stallmacher Sorgenfrey bebauter Platz der Kirche gehörig.
11. Herr Major und Stadt-Vogt von Grotenhilm zugehöriger Kirchen-
Platz.
12. Herr Bürgermeister Wedel Erb-Platz.
13. Hühnsmacher Oehlert bebauter Platz nach Mexhoff gehörig.
14. Ein unbebaute Platz nach Mexhoff.
15. Glasser Starck bebauter Kirchen Platz.
16. Sattler Kramer bebauter Platz nach Mexhoff gehörig.
17. Herr Höppcher bebauter Platz nach Mexhoff gehörig.
18. Das Schul-Hauss ein Kirchen Platz.
19. Herr Rathmann Franck bebauter Kirchen-Platz.
20. Frau Kriegerin bebauter Platz der Kirche gehörig.
21. Herr Fahn-Schmid Beulich bebauter Erb-Platz.
22. Frau Assessorin von Zettelman bebauter Kirchen-Platz.
23. Herr Luppian zwei Plätze zusammen, der ein Erb-, und der

- andere ein Kirchen-Platz.
24. Das Girtlers Anderschn bebauter Kirchen Platz.
 25. Excellence Herr General Major v. Villebois bebauter Kirchen-Platz.
 26. Schneider Kalchert bebauter Erb-Platz.
 27. Weber Bojov bebauter Erb-Platz.
 28. Sattler Cisterius bebauter Erb-Platz.
 29. Der Merckt-Platz.
 30. Weissgerber Pormann Kirchen-Platz.
 31. Herr Kaufhändler Drawert ein Kirchen-Platz.
 32. Fleichhauer Kämpff bebauter Kirchen Platz.
 33. Zween Plätze zusammen Herr Rathmann Henning gehöring wovon N° 38 ein Erb-Platz u(nd) N° 33 der Kirche gehöret.
 34. Sattler Cisterius unbebauter Erb-Platz.
 35. Herr Baron und Kreijje-Richter Uxküll bebauter Stall-Platz nach Mexhoff gehörig.
 36. Herr Baron und Kreiss -Richter Uxküll bebauter Platz zahlet der Kirche Grund zinge.
 37. Cremers Erben zugehöriger Erb-Platz.
 39. Kupferschmidt Hintze bebauter Kirche-Platz.
 40. Kupferschmidt Braunstein bebauter Platz nach Mexhoff gehöring.
 41. Bäder Klockhem bebauter Erb-Platz.
 42. Herr Rathmann Meckin zweig Plätze der Kirche gehöring.
 43. Frau Idin bebauter Kirchen-Platz.
 44. Schneider Oehmann bebauter Kirchen-Platz.
 45. Schneider Loewe bebauter Erb-Platz.
 46. Herr Major von Brümmer Kirchen-Platz.
 47. Schneider Falck bebauter Kirchen-Platz.
 48. Frau Linde nach Mexhoff gehöriger Platz zahlet der Kirche Grund zinge.

49. Frau Schwan bebauter Erbe Platz.
50. Töpfer Loesch zugehörige Plätze theils Erb, theils der Kirche gehörig.
51. Herr Kreiss Chirurgius Alexander Erb-Platz.
52. Stallmacher Hubrich unbebauter Kirchen-Platz.
53. Fleischhauer Kämpff bebauter Kirchen-Platz.
54. Schumacher Fokström bebauter Kirchen-Platz.
55. Schlosser Helwig bebauter Kirchen-Platz.
56. Töpfer Schnegas bebauter Erb-Platz.
57. Dräder Stegelmann bebauter Platz nach Mexhoff gehörig.
58. Schumacher Töpfer bebauter Kirchen Platz.
59. Sattler Mathisen bebauter Erb-Platz.
60. Schlesser Hoeyer bebauter Kirchen Platz.
61. Schneider Bantems bebauter Kirchen Platz.
62. Herr Baron und Kreiss-Richter Uxküll zwey Plätze zusammen der Kirche gehörig.
63. Schumacher Werkentien bebauter Kirchen Platz.
64. Heifenschmidt Brogchewitz Kirchen Platz.
65. Tischler Schmieling bebauter Kirchen Platz.
66. Frau Assessorin von Kolcken bebauter Kirchen Platz.
67. Ein Rigen Platz zu Mexhoff gehörig.
68. Das zu diesem Platz gehöriger Ackerstück.
69. Herr Bürgermeister Jencken bebauter Platz der Stadt gehörig.
70. Schneid der Eckardt bebauter Erb-Platz.
71. Heuschläg Wachter Gehöft Platz zu Mexhoff.
72. Die Gelegenheit Tilp gehöft Platz zu Mexhoff.
- 73, 74, 75. Die Weissensteinsche Pastorath Bauern gehöft. Platz und Hämpt-Garten.
77. Der Gottes Acker der Stadt gehörig.

Heuschläge und Aecker

- a - Mexhoff zu gehörige Acker Sticker
- b - Ein Teich nach Mexhoff gehörig
- c - Mexhoff gehörige Heuschläge-Stück
- c,- Mexhoff zu gehöriger Heuschlag, welches aber der Tishler Linde zur arrende harte
- b,- Mexhoff zugehöriger Wasser-Mühle liegt gleich beim Schloss
- d - das Weissensteinsche Pastorath zugehörige Acker
- e - die zu dem Weissensteinschen Pastorath befindliche Heuschläge
- f - Pastoraths Bauere gehörige Felder
- g - Pastoraths Heuschläge
- h - der Weissensteinschen Kirche gehörige Küsters Heuschläge
- i - das Küsters zugehörige Ackersticker
- k - Herr Pastor Glaenstreem zugehörige Erb-Ackersticker
- l - Herr Pastor Glaenstreem zugehörige Erb-Heuschläge
- m - Weißgerber Pormann Erb-Ackersticker
- n - Dessen Erb-Heuschläge Sticker
- o - Settler Cihterius zugehörige Erb-Ackersticker
- p - Dessen Erb-Heuschläge stcker
- q - Herr Rathmann Franck Erb-Acker-sticker
- r - Dessen Erb-Heuschläge stcker
- s - Herr Fahnschmidt Beulich Erb-Acker-sticker
- t - dessen zugehörige Erb-Heuschläge
- u - Herr Baran und Krei -Richter Uxküll güldenband zugehörige Erb-Heuschläge sticken
- v - Herr Bürgermeister Jenken Erb Ackerstwick
- w - dessen Erb-Heuschläg
- x - Cramers Erben zugehörige Erb-Heuschläge sticker

- y - Herr Kaufhändler Luppian zugehörige Erb-Heuschläge
- z - Bäder Klockhiem Erb-Heuschläge
- a.b. - Schneider Loewze Erb-Heuschlag
- b.c. + Schneider Kalchert Erb-Heuschlag
- c.d. - Das Weissensteinschen Magistrat diesen Heuschlag
- d.e. - Törfest Leesch Erb-Heuschlag
- e.f. - Das Weissensteinschen Kirchen Glockenleiter Heuschlag
- h.g. - Frau Schwan Erb-Heuschlag
- h.i. - Gla er Sterck Erb-Heuschlag
- g.h. - Frau Glasjer Linde hat die benutzung dieses Heuschlages
ad dies vitae gehört aber nach Mexhoff
- i.k. - Frau Glasjer Linde hat die Benutzung dieses Heuschlag
ad dies vitae gehört aber nach Mexhoff
- l.m. - Töpfer Schneegas Erb-Heuschlag
- m.n. - Frau Suveren Erb Heuschlag
- n.o. - Schneider Bontems Erb-Heuschlag
- o.p. - Das private Guth Mintenhoff zugehörigen Acker
- p.q. - Das private Guth Mintenhoff zugehöriger Heuschläge
- q.r. - Privat Bramerfeld gehöriger Acker
- r.s. - Privat Bramerfeld Henschlag ist Morastig und flach
- s.t. - Der Kreissstadt Weissenstein Wirklich zugehörige vich
Weyde Waino genannt, ist mit kleinen Bircken, mehrenteils
aber mit Erben strauch bewaxen, liegt niedrig, und ist
dabei Morastig
- t.u. - die fläche der selben gehört ebenfalls der Stadt,
liegt etwas hoch
- u.v. - Ein Stück von einer Sinckenden Moos, Morast, ist mit
kleinen zwerg Tannen bewaxen
- v.w. - Ebenfalls ein theil von dem gro en sinckenden Moos-
Morast, mit kleinen zwerg Tannen bewachsen ist aber
dabei etwas Grasig

w.x. - Ein Theil von dem nehmlichen Moos-Morast ist ganz
flach und sinckend

y.z. - die felder der privaten Gelegenheit Tilp nach Mexhoff
gehörig

78. - Das Weissensteinshen Glockenleuter Gehöft Platz, der
Stadt gehörig

Anmerkung

Alle Plätze als das alte Schlo N° 1.2.4.5.7.13.14.16.17.
35.40.48.57 und 67. welches ganz mit rether farbe belegt sind gehö-
ren nach dem privaten guthe Mexhoff, sowchl auch die Acker sticker
und Hirschläge die mit der nehmlichen rothe farbe eingefast sind
gehören ebenfalls dahin.

VII. KASUTATUD ALLIKMATERJALIDE JA
KIRJANDUSE NIMEKIRI

1. Arhiivimaterjalid

Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (RAKA)

fond 1

fond 3

fond 33

fond 41

fond 854

fond 862

fond 1187

fond 2072

fond 3068

Kultuurimälestiste Riikliku Projekteerimise Instituudi (KRIPI) arhiiv - A-440, A-466, P-819, P-820, P-821, P-1428, P-1582, P-1804.

(PM)
Paide Koduloomuuseum - f. 1819.

(RAM)
ENSV Riiklik Ajaloomuuseum - f. 96, f. 118.

RPI "Eesti Projekti" arhiiv - A-434, A-604, A-75

Paide Rejooni RSN T-itevkomitee arhiiv.

2. Käsikirjad

Soom, A. Eesti väikesed sisemaaalinnad ja alevikud 17. sajandil. 1972.

Veispak, T. Paide linnaplaanist 17. sajandi 15pul.

3. Kirjanud

Alapeke, D. v. Livländische Reimchronik... Scriptores rerum Livonicarum. Erster Band. Riga und Liepzig, 1853.

Hupel, A. W. Topographische Nachrichten von Lief- und Estland. Bd. I. Riga, 1774.

Härmsen, P. Pärnu keskuse planeerimiskava kujunemine. - "Ehitus ja Arhitektuur", nr. 3, 1983.

Eelnurme, J. Paide Püha-Risti koguduse minevik. Paide, 1936.

Eesti arhitektuuri ajalugu. Tallinn, 1965.

Eesti Nõukogude Raatsiklopeedias. 5. köide. Tallinn, 1973.

Eesti Statistika, nr. 173 (4), 1936.

Gernet, v. A. Der Emancipationsstreit Weissensteins mit dem Gute Mexhof. Reval, 1885.

Gernet, v. A. Über die Geschichte Weissensteins. Reval, 1893.

Grote, L. Deutsche Stadt im 19. Jahrhundert. Stadtplanung und Baugestaltung im industriellen Zeitalter. München, 1974.

Jung, J. Järva maa ja Paide lossi ja linna ajaloost. Tartu, 1879.

Johansen, P. Paide linna asutamisest. - Õpetatud Eesti Seltsi toimetused XXX(1), 1938.

Järvamaa tähtraamat 1926. Paide, 1926.

Koppel, E. Paide. Tallinn, 1965.

Krabi, V. Paide. Paide, 1938.

Norberg-Schulz, G. Genius Loci. Towards a Phenomenology of Architecture. New York, 1980.

Pullat, R. Eesti linnad ja linlased 18. sajandi lõpust 1917. eestani. Tallinn, 1972.

Raam, V. Järvamaa keskaeg arhitektuurisajaloolase pilguga. - Artiklite kogumik "Paide rajoonis". Tartu, 1972.

Tuulse, A. Die Burgen in Estland und Lettland. Dorpat, 1942.

Ungern-Sternberg, P. v. Ein Beiträge zur Geschichte Weissensteins. Beiträge zur Kunde Liv-, Est- und Kurlands. Bd. VII, Reval, 1912.

Üprus, H. XVIII - XIX sajandi ehitusmälestised jutustavad Paidest ja maast tema ümber. - Artiklite kogumik "Paide rajoonis". Tartu, 1972.

Бринкман Л.Э. Площадь и монумент как проблема художественной формы. Москва, 1935.

VIII. LINNAPLAANIDE NIMEKIRI

1. Paide plaan 1683. a., autor S. Waxelberg. (originaalkoopia arvatevesti möödunud sajandist. RAM, f. 118, n. 1, s. 36.
2. Paide plaan 1692.
RAKA, f. 1, n. 2 (e IV), s. 179.
3. Paide 17. saj. lõpu (1698. a.) linnaplaani rekonstruktsioon.
Autor T. Veispak.
4. Paide plaan 1739. a. Koostanud 1784. a. S. Debermann tuginedes 1739. a. möödistustele.
RAKA, f. 854, n. 4, s. qV-115.
5. Paide plaan 1785. a. Koostanud G. T. Krafft.
RAKA, f. 2072, n. 2, s. 39, l. 1.
6. Paide plaan 1797. a.
RAKA, f. 2072, n. 2, s. 44, l. 21.
7. Paide planeerimisplaan 1848. a. Koostanud kubermangu maamõõtja J. H. Schmidt.
RAKA, f. 2072, n. 2, s. 44, l. 1.
8. Paide skemaatiline plaan, 1900. a. Koostanud maamõõtja C. Limberg.
PM, f. 1819, s. 334.
9. Paide skemaatiline plaan, 1912. a.
PM, f. 1819, s. 335.
10. Paide skemaatiline plaan, 1926. a.
Järvamaa tähtraamat 1926. Paide, 1926, lk. 58.
11. Paide linna administratiivpiiride laiendamise plaan, 1930. a.
PM, f. 1819, s. 339.
12. Paide linna kruuntide üüldskeem. Koostanud 1959. a. 1931. - 1934. a. möödistusandmetel J. Käärarin.

Paide Rajooni RGK TK arhiiv.

13. Paide linna üldplaani skeem, 1 : 5000.

Tallinna Arhitektuuri Projekteerimise-Planeerimise Keskus.

Tallinn, 1949. a. Sifr 12-1945. Autor A. Käspér, juhataja
A. Volberg.